

– будь-який інший шлях реформування чинного Господарського кодексу України може бути пов'язаний із внесенням відповідних змін та доповнень до чинного Господарського кодексу України та дискетного вилучення з останнього певних суперечливих дублюючих положень до цивільного законодавства.

Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасний стан цивільного законодавства України потребує подальшого науково обґрунтованого аналізу для з'ясування питання самодостатності системи цивільного законо-

давства та цивільного права для регулювання підприємництва, доцільності виокремлення правовідносин у сфері підприємництва в окремий кодифікований акт, та, найголовніше, – які переваги дає такий підхід до регулювання підприємницьких відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Коммерческий кодекс Франции* (2000 р). – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 1270 с.
2. *Торговый кодекс Німеччини*. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 560 с.

ПРОЯВ ТА ЗНАЧЕННЯ ВОЛІ ДЛЯ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Спасибо І. А.,

аспірант відділу проблем

приватного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України

Власність як економічна категорія безпосередньо і тісно пов'язана з правовою категорією власності, а відтак – поняття присвоєння, яке має економічне забарвлення, в правовій площині стикається з наявністю на це волі особи. Будь-яке набуття являє собою, насамперед, «акт волі приобретающей» [7, с. 303] (курсив наш – І. С.), тобто є результатом волевиявлення особи. Для вираження зовні воля проходить шлях свого становлення. Спочатку вона формується у свідомості особи, являючи собою бажання чи потребу, які трансформуються в намір, що згодом перевтілюється в рішення.

Водночас цього недостатньо. Потрібен зовнішній вираз волі, що проявляється у вигляді фактичних дій стосовно правонабуття, які становлять юридичний склад. В протилежному разі набути право власності буде неможливо, оскільки воля не реалізувалася (не проявилася) зовні, а залишилася лише бажанням, наміром, рішенням. Тобто для набуття права власності, як і для будь-яких юридично значущих дій, важливим є поєднання волі та волевиявлення. «От сознания и воли человека зависит совершение того или иного действия, и, если оно совершено, мы можем дать этому действию соответствующую юридическую оценку» [4, с. 149]. Це свідчить про те, що при набутті права власності існує зв'язок між діями особи та їх наслідками, а значить, це є матеріалом для розмірковування про співвідношення названих дій з поняттям правочинів.

До цього слід додати й те, що волі на набуття права власності на певне майно часто передуює (або з нею поєднується) воля на припинення права власності на це майно. Тому важливим є з'ясування співвідношення та втілення цих волей і те, наскільки кожна з них впливає на виникнення права власності у іншої особи.

Отже, для набуття права власності має бути наявною така тріада: намір, рішення (як формування волі), волевиявлення. Причому Б. Б. Черепакін уточнює, що такий акт волевиявлення є одностороннім [15, с. 54]. Втім важливо з'ясувати те, чия воля має ставитися в основу основ, – тієї особи, яка є власником речі, чи тієї, яка намагається набути право на цю річ? Це непросте питання пов'язане з вельми складними конструкціями традиції, речового договору тощо.

На нашу думку, ставлення до цього має ґрунтуватися на тому, яким чином набувається право власності. Якщо воно набувається в результаті заволодіння або

створення речі, конфіскації або ревізії, інших випадків вилучення речі у власника, то тут, звичайно, може йтися лише про волю набувача. Навпаки, коли йдеться про відчуження власником своєї речі, то це може статися лише за його волею, без чого воля набувача буде взагалі неіснуючим чинником для набуття права власності. Разом із тим на стику цих волей, їх узгодженій дії і можливе набуття права власності.

З приводу значення волі для набуття права власності за договором існують різні погляди. Так, якщо К. І. Скловський наголошує на волі відчужувача, без чого інша особа не може в жодному разі набути право власності [13, с. 303], то інші науковці додержуються протилежної позиції, згідно з якою воля набувача є рушійною силою набуття права власності [5, с. 9].

Як би то не було, після формування особою волі на набуття права власності починається активний етап правонабуття – зовнішній вираз волі у вигляді вчинення особою певних дій.

Стосовно набуття суб'єктивного права (власності) такими діями можуть бути: виявлення майна, виготовлення (побудування) речі або її перероблення, укладення договору та інші дії. Наприклад, для того, аби набути право власності на знахідку, необхідно, передусім, знайти або виявити загублене майно, заволодіти ним, додержуючись певних умов закону щодо такого правонабуття. Це свідчить про те, що прояв волі при правонабутті очевидний і виражається в діях особи, на підставі та завдяки яким (способам) відбувається набуття права власності.

З цього випливає, що у набутті права власності волевиявлення має двоякий характер: з одного боку, воно може проявлятися у рішенні здобути щось, а з іншого, – залишити здобуте у себе (як то має місце при первісному набутті права власності). Інакше право власності не виникне. Як влучно вказував К. П. Победоносцев, «необходимо взять, принять, для того чтобы приобрести, усвоить себе» [7, с. 303]. Останнє продумується і зважується особою з огляду на певні міркування та потреби, оскільки особи набувають майно у власність, а закон закріплює його за ними не заради самої належності майна, а для того, щоб його можна було використовувати з певною метою: для задоволення особистих потреб, організації виробництва тощо [2, с. 379].

Звісно, на волю впливають різні чинники. Вона зумовлюється, насамперед, рівнем свідомості людини, її

бажаннями та прагненнями, які, в свою чергу, зумовлюються іншими чинниками. Але все це виходить за межі права і стосується культури, релігійності людини та ін. Утім, так чи інакше не можна заперечувати, що свою волю формує сама людина. Загальновідомо, що носій суб'єктивного права власності розпоряджається майном на власний розсуд, але зважаючи на права і законні інтереси третіх осіб та суспільства. Тобто власник має не тільки враховувати свої потреби та інтереси, а й змірковувати свою поведінку з тими порядками та нормами, які існують в даному суспільстві [4, с. 9]. Це і його моральні засади, і права інших власників, всього оточення особи. Щодо цього законодавство містить найбільш загальні приписи, якими встановлюються не тільки міри дозволеного, а й межі та обмеження (про це йдеться у ч. 2 та 5 ст. 319 ЦК). В протилежному разі неконтрольованість волі осіб призведе до правового свавілля. Трапляються й висловлювання про межу (міру) не самого права власності, а його набуття, що пов'язується з правонаступництвом: набувач одержує можливості, визначені межами правомірного поведіння право попередника. Якщо ж право власності набувається вперше, межа правомірного поведіння визначена нормами об'єктивного права [10, с. 10].

Нормальним є те, що особа бажає бути власником. Але, якщо її дії, наприклад, стосовно заволодіння майном, будуть насильницькими та порушуватимуть права інших осіб, вони не повинні визнаватися суспільством та державою, адже вони є правопорушенням. Так, якщо крадій вкрав чуже майно, то він заволодів ним, однак таке заволодіння не може привести до правонабуття, оскільки його дії є протиправними та забороненими, а він сам стає недобросовісним набувачем.

Не даремно законодавець приділяє багато уваги розмежуванню правового становища добросовісного і недобросовісного набувачів. В останнього і майно може бути витребувано без будь-яких застережень, і всі доходи, які він одержав або міг одержати за весь час володіння чужим майном (ч. 2 ст. 390 ЦК), і вартість поліпшень майна йому не відшкодовуються, крім необхідних витрат на утримання цього майна (ч. 3 та 4 ст. 390 ЦК), і правила про набувальну давність на нього не поширюються (ст. 344 ЦК). Ці та інші аспекти правового становища недобросовісного набувача як прояв вад волі, що не враховувала засади добросовісності намірів та поведінки, стали предметом досліджень багатьох учених [3, с. 69–74; 6; 8; 11].

З наведеного випливає, що дії з набуття права власності повинні бути правомірними та добросовісними, тобто відповідати приписам закону, не порушувати прав інших осіб.

Раніше поширеним було уявлення про те, що передання речі особою, яка не мала на неї права власності, навіть теоретично не могло привести до набуття іншою особою права власності. Вказувалось: «*Nemo ad alium plus juris transferre potest, quam ipse habet* (если передающий не имеет право собственности, то не может его иметь и получающий)» [9, с. 197]. Останнім часом ситуація кардинально змінилася, що пояснюється, насамперед, потребами цивільного обороту, який має бути забезпечений відсутністю такого роду труднощів. Дійсно,

при сучасному тотальному світовому обороті поява осіб, які заявлятимуть про своє право власності і вимагатимуть виндиціювання майна, гальмування динамічних та всеохоплюючих процесів, є неможливим та не виправданим.

Утім, слід прислухатися до вислову К. І. Скловського про те, що потреби обороту самі по собі не є юридичним феноменом і можуть лише так або інакше відображатися в юридичних формах. Головним юридичним чинником, який протистоїть необмеженому пріоритету власності, є добра совість власника [12, с. 116].

Так чи інакше, а з часом наведений давньоримський постулат зводився нанівець і замінювався німецьким підходом: «*Hand muss Hand wahren*» (буквально – «Рука відповідає за руку»), що надавало добросовісному набувачеві можливості безповоротно одержувати майно у власність [1, с. 170].

Воля має бути свідомо спрямована на набуття права власності не забороненими законом діями і з додержанням вимог закону. При цьому правомірність стосується не тільки дій особи, у якої виникає право власності, а й інших осіб – законних представників осіб з неповною дієздатністю (обмежено дієздатних, недієздатних).

Усі ці аспекти волі та волевиявлення проявляються у різних підставах та способах набуття права власності. Так, вони впливають на дійсність правочинів щодо набуття права власності, котрі тягнуть за собою виникнення права власності або навпаки – не породжують такого наслідку.

Отже, принцип добросовісності має значення для: а) самого набуття права власності; б) способів набуття права власності; в) процедури набуття права власності; г) особи-набувача.

Це стосується, насамперед, волі власника, який втрачає своє право на майно з відповідним набуттям права у іншої особи. Остання ж, зазвичай, має виражати свою волю на те, аби стати власником. Дійсно, не маючи бажання набути право власності на об'єкт (заволодіти певним майном (річчю) чи здійснити правонабуття на підставі договору та ін.), особа не може бути примушена це зробити: ні іншою фізичною чи юридичною особою, ні навіть державою.

Не менше значення має й добросовісність дій особи, яка заволоділа загубленою річчю (ст. 337, 338 ЦК); затримала бездоглядну домашню тварину (ст. 340 і 341 ЦК); знайшла річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК), бо в цьому разі особа має чітко усвідомлювати, чи переконливо свідчить становище речі про те, що вона від неї відмовилася.

На перший погляд, воля власника речі при знахідці чи при набутті права власності на безхазяйне майно не береться до уваги. Між тим законодавець похідним чином ураховує волю власника, забезпечуючи набуття права власності механізмом, до складу якого входять строки або умови, завдяки яким власнику надається можливість повернути майно собі до позбавлення права на нього. Прикладом встановлення строків, зі спливом яких особа може набути право власності, є набуття права власності:

– на безхазяйне майно (ст. 335 ЦК) – нерухоме майно береться на облік органом, що здійснює державну

реєстрацію прав на нерухомість, і протягом року власнику майна надається можливість відреагувати на це;

– на знахідку – протягом шести місяців робиться спроба відшукати власника;

– на бездоглядну домашню тварину – так само;

– за набувальною давністю на нерухомість 10 або 15 років залежно від підстав заволодіння цим майном (без договору чи за договором) і 5 років для рухомого майна.

При набутті права власності внаслідок *specificatio* принцип добросовісності в ЦК прямо не визначено, але його дія також є очевидною. Відповідно до п. 2 ст. 332 ЦК особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалів їх вартість. Отже, добросовісність у даному виді правонабуття на чужі речі полягає в узгодженості дій щодо перероблення речі переробником з власником речі, що переробляється.

Крім строків механізм набуття права власності включає й умови, які являють собою виконання дій особами, що мають намір стати власниками, і органами держави чи органами місцевого самоврядування, а саме:

– повідомлення особою, яка знайшла річ, власника або орган міліції чи орган місцевого самоврядування;

– публікація в друкованих засобах масової інформації про взяття майна на облік як безхазяйного (ч. 2 ст. 335 ЦК).

До того ж власник і сам мав додержуватися приписів закону, і в разі відмови від свого майна повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію нерухомості (ст. 347 ЦК). Але, незважаючи на це і враховуючи, що нерухомість не можна загубити, а стан такого майна свідчить про те, що хазяїна в нього немає, все ж таки робиться ще одна спроба відшукати власника.

Що стосується рухомого майна, від якого власник відмовився, то сам його стан свідчить про те, що на це була воля власника.

Все це доводить, що воля власника майна в цих випадках не нехтується. Теорії та законодавству відомі випадки і так званої мовчазної згоди власника на привласнення його майна. Йдеться про особливе право одностороннього присвоєння за мовчазною згодою власника, яке належить до категорії «*Gestaltungsrechte*» та надається державою історично, спочатку наближеним особам, а потім – усім бажаючим. Б. Б. Черепакін до цих випадків відносив:

– присвоєння так званих диких плодів (ягід, грибів, польових та лісних квітів, моху та ін.);

– добування та присвоєння корисних копалин [15, с. 83].

На сучасному етапі відбулися значні зміни, особливо зросла зацікавленість у корисних копалинах, так що держава, безсумнівно, не стане мовчазно погоджуватися з їх добуванням і використанням. Між тим у цілому можна погодитися з тим, що волевиявлення власника при такому виді первісного правонабуття як при-

своєння диких плодів наявне. Власник, хоча і не активно, але все ж виявляє свою волю щодо відчуження його власності. Вважаємо, що в цих випадках слід говорити про те, що набуття права власності в такі способи взагалі не ставиться в залежність від волі власника, оскільки тут спрацьовує інша правова категорія – презумпція того, що народ, у чийй власності перебуває це природне багатство, може його безперешкодно використовувати.

Отже, воля є найважливішим показником для набуття особою права власності, оскільки вона властива дїм, з якими пов'язується правонабуття. При цьому важливо помітити, що береться до уваги як воля власника речі, право на яку виникає у іншій особі, так і воля останньої. Втілення ж цих волей у різні механізми відбувається за приписами закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Векитерн М.* Основы вещного права / Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии: пер. с нем. / Под ред. В. Бергманна. – М.: БЕК, 2001. – 205 с.
2. *Грибанов, В. П.* Осуществление и защита гражданских прав – М.: Статут, 2000. – 411 с. (Классика российской цивилистики).
3. *Дзера О. В.* Институт права собственности за новым гражданским законодательством и европейские стандарты с охороны права собственности // Университетские научные записки. – 2005. – № 1–2. – Часопис Хмельницьк. ун-ту управління та права. – С. 69–75.
4. *Красавчиков О. А.* Юридические факты в советском гражданском праве – М.: Госюриздат, 1958. – 182 с.
5. *Лисаченко А. В.* Приобретение права собственности: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург, 2002. – 195 с.
6. *Моргунов С. В.* Виндикация в гражданском праве. – М.: Статут, 2006 – 301 с.
7. *Победоносцев К. П.* Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права. – М.: Статут, 2002. – 800 с. (Классика российской цивилистики.)
8. *Погребняк С.* Втілення принципу добросовісності в праві // Вісник Акад. прав. наук України. – 2007. – № 2. – С. 13–24.
9. *Покровский, И. А.* Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – 353 с. (Классика российской цивилистики.)
10. *Попович М. М.* Приобретение права собственности в гражданском праве России : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Рязань, 2002. – 198 с.
11. *Рахмилович В. А.* О праве собственности на вещь, отчужденную неуправомоченным лицом добросовестному приобретателю: К вопросу о приобретении права от неуправомоченного // Проблемы современного гражданского права. – М.: Городец, 2000. – С. 126–144.
12. *Скловский К. И.* Об идеологии защиты владения в советском гражданском праве // Проблемы современного гражданского права: сб. ст. / Отв. редакторы В. Н. Литовкин, В. А. Рахмилович (памяти С. Н. Братуся). – М., 2000. – С. 113–125.
13. *Скловский К. И.* Собственность в гражданском праве. 4-е изд., перераб., доп. – М., 2008. – 922 с.
14. *Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.*
15. *Черепакін Б. Б.* Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001. – 479 с. (Классика российской цивилистики).

ОБМЕЖЕННЯ ДІЄДАТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Зозуляк О. І.,

здобувач відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва АПРН України